

են իրենց Նախական վիճակը: Պահաս չեն սակայն բացառութիւններ, այսպէսօքինակի համար էլ 49 դրան ած է “գուշու”, ից [Բարօնեց, էջ 101] փոխանակ ակա “դուարյուի”, ինչպէս ունի Անտոնիանց ընտիր Ձեռագիրը եւ ինչպէս գտած է Կողայր կ լուծառն ինչ Ազգօրէն (Բարօնեց, էջ 6, 64). — էջ 70 “բրունքանութիւնութոյուն”, կըսորի “զրինք ըստ այլ օր. տպ. բրունքանուն, [Բարօն. էջ 162], մինչ Մ. Ա. վայսանի ընտիր Ձեռագիրն ունի լաւագ շն ընթերցուած մը “բրունք ուն բրունք”, [ԱՄԱՍԻԱ, 1853, թ. 11—60]. — էջ 210 Աբովյանի եղբայրութիւնու “զբոյց պահակին”, [Նոր տպ. էջ 16] մասած է “շերց պահակին”, — էջ 211 “շրբերութուն”, [Աբովյ. զենետ. տպ. էջ 33] փոխանակ ըլլալու “ըրտուուլուն”, ինչպէս ունի նոր տպ. (էջ 18) եւ ինչպէս Կահապետանեց յառաջ (Ուռագր. էջ 35) ուղղուած է Կազըճ-եանի Հայ-ուաճ. նոր բորբոքութիւններ մէջ (էջ 350). — էջ 516 “շիրեւ-դդմենուն”, [Ներեւ, ձառի ինինեւացաց, որ հար. էջ 121] ողղուած է ոչ ճշգութեամբ “շիրուուն”, թերեւա մի օրինակի “շիրեւ-դդմենի”, ընթերցուածէն աղդամանով, եւ սակայն ուղղի է իրեւն, որուն ի դասարու ինչպէտ Ալյօրէն մէջ (էջ 93), այժմէս հոգածոտ է քննութեան (հման. ՊԱՏՍԻԱ, 1893, էջ 57). ընդհանուր ուղղութենեւն այս եւ նման մի քանի շեղումները կը ման միշտ “Կաթիլ մի ի գուէ”:

բառաքնութեան համար ունին մասնական կարեւորութիւն ծանօթաթիւնները, ուր կառաջարկուին ուղագրականնորութիւններ, որոնց-մէ հւտեւալյները չներ թագուր անդիսաւակ. Էջ 129 “պարագանեաննեան... որ պարագան, ի որուխն [բարձր. Էջ 88], Կառ. զըրք ուղարկեան... պարագան”, — Էջ 300 “անալորի խիւ է իսբ ունել զթագաւորութեան, [Բառա. Էջ 57]. ըստ լաւ կը սրբագրուի “կուրին, (կոյր մարդու). — Հանձնայի ոչ ինչ թուանապր, [Գ. Ա-ի-բ, Ա. 8]. ըստ իմաստի յոյն բնագրին օննապահ վթունեց ունեմութիւն կազմուած կուղզըրի “Նա շանէցը, ողինչ թուալապր, — Էջ 432 “պատառատուն շնչարուին [Արդ Հորան, Ա. կ. 261] կը սրբագրուի “զարդարուն, Ա. Դ, շ յօդերս գործածութեան Ա. յօդնանիւն մէկնութենէն (Զ-լ-է-Ա-յուր, Ք-բ-է-ն-ուն-իւն, Էջ 292) ապրեր մէկնութիւն տալու մէջ յաջազած չի թուիր գեղ. Հեղինակը (Էջ 28, բառապահութեան):

Այս անձնական դիտողութիւններէ զատ նկատի կ'առնու գեր. Հեղինակը նաեւ որիշ-ներու ընդունելի կարծիքներն ու քննութիւն-

ները, թերեւս հետաքրքրական ըլլան հետեւ եալները. “զոռովոյն”, [Սէմ-Բ. Էջ 113] կը մեկնուի՝ բարակ շանէր, Էջ 240, ուստի յօքնակի իմաստով իրը. գաղց. տես (Հմմ., Կորին Ա-րդ. Էջ 227-8) մինչ սխալամի կը գրե Ալիշան “ծախօթ չե ինչ տեսակ գործէ կամ ն-ի Ե., (Հայ-Պատմութ. Ա, Էջ 173). — “Մ-չի-դոնեան”, [Բառ-Էջ 55] աղիզ կը մէկնուի “զրած թագաւորին”, (Հմմ., Աբենս, ծախօթ. Էջ 198) — “պէշովդի”, [Բառ-Էջ 56] մէկնուած “յատաշագնաց չեծեալ, Նշիմատա սուրբ հանգաւ առաջի բառերուն, Էջ 298 (Հմմ., ԵԽՐՈԱ 1852, Թ. 31) եւ վլրշպաէս բուզնեայ (Էջ 22) “փիսանակ ազգաւն, կը գրուէ ըստ Նորայրի “փիսանակաւ Զգաւն, , որ ընդունուած կարծիք է այսօր, եւ այլն:

Կը յանձնարարենք սիրուն Հատարնորդս ոչ միայն անոնց որոկք գրաբարն քաջ ու Տիմոնին գիտանալ որ գրել կը ցանկան, այլ նաև անոնց որոնք նախնեաց մատենագրութիւններու քննութեամբ կը զբաղին եւ կամ աշխարհ հաբարին անխախուտ հիմ տալ կը բաղձան:

Հ. Ա. ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

FR. TOURNEBIZE: *Histoire politique et religieuse de l'Arménie, depuis les origines des Arméniens jusqu'à la mort de leur dernier roi (l'an 1393).* Avec une table alphabétique des noms et des matières et trois cartes. Paris, Alphonse Picard et fils, 82, Rue Bonaparte [1910]. Lex. 8e, p. 872. Prix: Fr. 10.—.

Տասնեակ տարիներէ հետէ Fr. Tournebize թ բէլլութ կու տար Պարիսի Revue de l'Orient Chretien թէրթն մէջ շառք մը պատմական յօդուածներու մէրթ „Hist. politique et religieuse de l'Arménie Խորագոյն նէրքեն (Հման. 1899 — 1906), մէրթ „Les cent dix-sept accusations présentées à Benoix XII contre les Arméniens“ (անդ 1906, պ. 163 — 181, 274 — 300, 352 — 370). Հման. ՀԱՆԴ. ԱՄ. 1907, էջ 190 — 191) եւ մէրթ Etude sur la conversation de l'Armenie au christianisme (անդ 1907, էջ 22 — 42, 152 — 70, 280 — 84, 356 — 379): Այս ամեն յօդուածները ունեցաւ են նաև մէջ հատորի մէջ արտապահութիւն, զոր կը ներկայացնէ առաջիկայաշխատասիրութիւնը (էջ 1 — 552). Բայց պարզապէս արտասպառթիւն մը չէ գործու, այլ ճոխցուածէ այլ եւ այլ բնդարձակ յաւելուածներով:

որոնց նպատակն եղած է ամենզացընել եւ ուղղել դործոյն թերութիւնքն եւ անջգուռ թիւք ըստ նորագոյն տառամասիրութեանց: Բնաւանաբար տառեակ եւ աւելի տարիները՝ սահած առաջին յօգուածներու վրայ, շատ կետերու մէջ պիտի լուսաւորէին հեղինակը՝ յերեւան հանելով նորանոր ազդէրուներ եւ հետազոտութիւններ: Հին կարծեաց փոփոխութիւններ շատ յաձախ տաղի ունեցած են չշմաբասաւէր հեղինակն քով, որ յընթաց գրծոցն ամէն առթի մէջ շշումներով ավոր էր արդէն անդրադառնալնախնդիմաց գրածներուն եւ ուղելու ծցեւել:

Ներկայ հատորին մէջ աչքի կը զարնե երբեւ նորաթիւն յատկապէս՝ “Վարդապետաթիւք, սպօռութիւնք եւ հրահնակը Հայ եկեղեցն մասնաւրապէս դ. եւ Ե. դարուն” (էջ 553 - 643), ուր ամիոփուած են գեղիցիկ յօրինուածութեամբ մը ամէն կարեւորները: Ասոր կը յաշրգէ “Հարունակութիւն եւ վերջ Խլիկից թագաւորութեան քաղաքական եւ եկեղեցական պատմութեան”, (էջ 644 - 753), որով կ’ամրող լայնէ նախընթաց տեղիկութիւնը՝ յատկապէս օգտաւելով նոր լրաց տեսած Recueil de l’Hist. des Croisades. Document arménien II. Հատորէն: Ամէնեն վերջը կցած է գառամութիւն քննական եւ արդուցացոցից հին Հայութանի ըստ նորագոյն հետազոտութեանց եւ ոչ - Հայկական աղբերաց, ի սկզբանէ անտի ծաղման մինչև Դ. դարու կերը յետ Քրիստոսին (էջ 755 - 811):

Յարգելի Հեղինակին աշխատասիրութեան առաջին մասը (էջ 1 - 167), այս է մինչեւ 1100 թ. ք. Հայոց քաղաքական եւ եկեղեցական պատմութիւնը չի արթուցաներ մէծ հետապնդութիւն մալի համար, քանի որ հոս Հեղինակն առաւելապէս հայերէն ժանոմթ գրութիւններէ օգտաւած է եւ այն ոչ քննութեամբ: Թէեւ բոլորովին խոտեի ալ չէ. նշպէս կը տեսնուի Հեղինակին անմատելի մացած է “Հայկական անօթեայ”, ուսում մատերթու, որով շատ խոզիրներ, որնք հոս իրենց լուծամի գտած էին վաղ խսկ, Հեղինակին կրկին քննութեան առաւած են զոր տեղ եւ երբեմն ալ անմշշդ եղացութեամբ:

Բայց շատ լնտիր է եւ կարելի է ըսկէ՝ իւր տեսակին մէջ առաջին յաշող փոքր, դործոյն թ. մասը, ուր կիրկեան շըշմանի Հայոց քաղաքական եւ եկեղեցական պատմութիւնը (1100 - 1400) կ’ուսումնասիրուի հայ-լատին-յոյն-արաբ

եւ գաղլիկերէն ազդիւներու հետեւողութեամբ: Եւ այս մաս զ որդշն մէջ ընդարձակագոյն տեղն ալ զրաւած է (էջ 168 - 400, 544 - 753): Ինչպէս նախորդ մասին մէջ, նոյնպէս հով մեծ ճշութեամբ նշանակուած են ամէն անզամ աղբիւրներու տեղիք, ուսկից օգտուած է, որով մեծ արժանիք կը ստանայ գործն եւ դիւրութիւն տրուած կ’ըլլայ ապագայ քննիներու: Հայոց պատմութեան անդրագոյն հնտազօտութեան համար:

Կրնաք ըսկէ լսահարար թէ Fr. Tourneville այս երկասիրութեամբ պատուաւոր գիրք կը ստանայ հայպէտներու թուին մէջ եւ կը թուու զմել ընդ միշտ երախտագէտ զանձման մէջ առ նկն: Երբեւ արիտուր իւր հայակիրութեան պարոք կը համարիմ յանձնել դործս չերմապէս ամէն անոնց, որոնք հետաքրիր են ազգային պատմութեանց եւ հետամուռ՝ հետազոտութեանց: Կը մաղթենք նաեւ հեղինակին՝ նման երկեր, մանաւանդ երկրորդ տելի ինտեալ հրատարակութիւն առաջնայիս:

4. Ն. ԱԿՈՒՆԾԱՆ

CHIRVANZADÉ: La Possédée, traduit de l’arménien par A. Tchobanian. Préface par Fr. Macler. Paris, E. Leroux, 1910, 8o, pp. XIII + 188. Prix 3 fr.

Հայ վիպագիր Շիրվանդագէի յաջող վէպիներէն մին էր “Ցաւագարը, Հոգեբանական ուսումնափրութիւնը, ուր այնպէս զգացն նկարգրուած է Հայ ժողովրդեան հոգեբանութիւնն ըստական երեւութիւն մը առջեւ, զըր Տիւանգագինն Սոսա կ’ընծայէր:

Հայ բնագրին ապաւորութիւնն ամենայն նրբութեամբ կը թողու մըր վրայ նաեւ գաղղիերէն թարգմանութիւնն Ա. Զօպանեանի վարժ գրչւն:

Յառաջաբանին մէջ Գր. Մակէր կու ույ համառու աթարկ մը Հայ ընդհանրապէս նոր գրականութեան եւ մանաւորապէս Շիրվանդագէի դործունէութեան վրայ: Արախարի կը սել որ Հատորով սկիզբ կը դրուի Է. Leroux դրամանակին քով “Հայկական Մատենագարնի” (Petite Bibliothèque Arménienne) ինամօք Գր. Մակէրիի: Կը մաղթենք ամենայն յաջողութիւն:

* *